

JUNGMANNŮV KONCEPT „DOBŘÉHO AUTORA“ JAKO KULTURNÍ PRAXE

Marek Nekula (Regensburg)

Jungmann's Concept of the 'Good Author' as a Cultural Practice

Abstract: The study deals, on the one hand, with Jungmann's texts that laid the foundation for Czech-language culture in the long 19th century and, on the other hand, with Czech national institutions and their selected actors who developed this language culture within them. The focus is on the concept of the 'good author', which in this context appears as a kind of cultural practice. The starting point for reflection on Jungmann's studies and the subsequent practice is the theory of language planning, specifically language-management theory.

Keywords: Josef Jungmann – language culture – cultural practice – good author – correct Czech – language correction – purism – language attitude – language planning – language management theory

1. Úvod

Příspěvek vychází z Jungmannových rozmlouvání *O jazyku českém* (1806) a reflektuje představy o jazyce, literatuře a národu také v jeho dalších spisech. Jeho smyslem je ukázat, že a jak Josef Jungmann (1773–1847) ideově zakládá pozdější kulturní, na jazyk orientovanou kultivační praxi.¹ Ta se konkretizuje jak v národních institucích podporujících etablování korpusu českých textů a standardizaci češtiny (*Malice česká* a její *Brusy*), tak v osvojování, upevňování a šíření českého spisovného jazyka v rámci národního školství (školská autonomie od r. 1876, na úrovni univerzity od r. 1881/82) a veřejném užívání češtiny zemskými správními orgány (připuštění češtiny v r. 1880 Taaffe-Stremayrovými jazykovými nařízeními). Praxí spolků, stran a veřejných institucí se standardizovaná čeština postupně etablovala jako národní jazyk a jazykové společenství jako národ.² Jazykového plánování statusového a akvizičního, která jsou v popředí Jungmannova druhého *Rozmlouvání*, se příspěvek nicméně dotýká jen okrajově. Ve středu pozornosti jsou ve zde předkládaném textu dobové představy o „správné češtině“, tedy plánování korpusové,³ jež spočívá v systematizaci a očištění spisovného jazyka, což je v českém případě spjato s negativním vymezováním vůči němčině. To je v popředí Jungmannova prvního *Rozmlouvání*.

Korpusové plánování, konkretizující Jungmannovy představy o správné češtině, se projevilo jak v jeho vlastní

brusičské a lexikografické práci, tak ve Spolku českých spisovatelů *Svatobor* (1862), spoluutvářejícím dobový literární kánon,⁴ či v matičních jazykových *Brusech* (1877, 1881, 1894). Ve zmíněných případech se konkretizovaly Jungmannovy představy o „správné“ a „čisté“ češtině odvozené od tzv. dobrého spisovatele či autora, jehož Jungmann poprvé explicitně zmiňuje v druhém *Rozmlouvání*.⁵ *Svatobor* později usiluje o vymezení tzv. dobrých spisovatelů či autorů prostřednictvím literárních cen, v *Brusech* se potlačení či prosazení dílčích jazykových jevů argumentuje odkazem na jazykovou praxi tzv. dobrých autorů. V rámci modelu sociálního silového pole standardní variety Ulricha Ammona lze tzv. dobré autory chápat jako modelové pisatele⁶ či „autority ve věcech jazykových“.⁷ Tyto autority a jejich texty, na nichž jsou posléze založeny jazykové kodexy, ve *Svatoboru* posuzovaly normové autority, zatímco v *Brusech* se k nim vztahovali jazykoví experti. Koncept tzv. dobrého autora vrcholil v činnosti Václava Ertla (1875–1929). Ertl byl ve své době klíčovou postavou kultivační praxe zaměřené na jazyk. Od roku 1919 až do své smrti byl vedoucím Kanceláře českého slovníku (zřízena 1911), kterou financovala *Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění*, založená v roce 1891 mj. i díky mecenáši Josefu Hlávkoví (1831–1908). Z činnosti Kanceláře posléze vzešel *Příruční slovník jazyka českého* (1935–1957). Od roku 1920 byl Ertl rovněž odpovědným redaktorem časopisu *Naše řeč* (první

¹ Ke kultivaci jako kulturní praxi srov. EAGLETON 2001.

² K produkci národa prostřednictvím národních institucí srov. BRUBAKER 1996.

³ K rozlišení statusového, korpusového a akvizičního plánování srov. COOPER 1989.

⁴ K specifické roli *Svatoboru* s dopady pro korpusové plánování srov. NEKULA 2014.

⁵ JUNGMANN 1918, s. 66.

⁶ Ke korekturám skrze normové autority, modelovým textům modelových pisatelů a mluvčích, jazykovým kodexům kodifikátorů a odborným vyjádřením jazykových expertů v silovém poli standardní variety srov. AMMON 2005.

⁷ ERTL 2011, s. 87.

číslo 1916).⁸ Ertl tak spoluurčoval institucionalizovanou lexikografickou a na jazyk zaměřenou kultivační praxi. Impuls pro její změnu dal až *Pražský lingvistický kroužek* (založen 1926) požadavkem funkčního přístupu k jazykové kultuře, jak ho formuluje sborník *Spisovná čeština a jazyková kultura* (1932).

V prvním *Rozmlouvání*, které vyšlo 1806 v Nejedlého *Hlasateli českém*, sice Jungmann místo označení „dobrý autor“ užívá ještě jen označení „dobrý zahradník“⁹ a pracuje v této souvislosti s metaforou jazyka jako stromu, zušlechťovaného štěpováním.¹⁰ Dobrou či správnou češtinu spojuje nicméně už zde s Danielem Adamem z Veleslavína (1546–1599), v němž personifikuje české písemnictví doby humanismu a v jehož projevu stylizuje češtinu Veleslavínovy doby. Veleslavínova stylizovaná čeština se v prvním *Rozmlouvání*, v němž Jungmann podle Saka reaguje na češtinu jazykových „obojetník[ů]“¹¹ v tehdy převážně německých Litoměřicích, ve srovnání s pokleslou češtinou stylizovaného Čecha jeví jako vzor kultivovaného vyjadřování. Stylizovaný Němec navíc ve Veleslavínovi rozpoznává i „staročecha, jednoho z těch, kteří pro jazyk svůj a vlast nasazovali jmění i životy“.¹² Obé – kultivovaný jazyk i zápal pro něj – jde tedy v Jungmannově podání ruku v ruce: Veleslavín je podán jako dobrý autor ve smyslu jazykovém i národním. Naopak stylizovaný Čech, preferující němčinu a užívající německý etnolekt češtiny,¹³ se projevuje národně indiferentně, mj. nevidí rozdíl v tom být Čech nebo Šváb (Němec).

2. Jungmannova *Rozmlouvání* (1806)

Jungmannovo podání odchylek stylizovaného Čecha od jazykové normy a Veleslavínovu reakci na ně lze reflektovat a interpretovat prostřednictvím teorie jazykového managementu. Tato teorie vychází z toho, že jazykové plánování se neodehrává jen na makroúrovni a shora, ale rovněž na mikroúrovni a zdola. Detailněji aplikaci této teorie na tereziánské a josefínské reformy na straně jedné a revitalizační úsilí českého národního hnutí na straně druhé vyložil Jiří Nekvapil.¹⁴ Za spouštěče toho či onoho jazykového managementu pak zmíněná teorie považuje odchylku od (skutečné nebo ideální) normy, která je základem (normální) produkce a recepce jazyka. Při porušení normy je taková odchylka za určitých okolností korigována (v teorii jazykového managementu „manažována“) prostřednictvím metajazykových aktivit. Prvním krokem takového procesu je povšimnutí si odchylky od normy. Po něm následují další kroky: její hodnocení a dále navrzení a implementace její korektury.

Veleslavín a spolu s ním čtenář prvního *Rozmlouvání* zaznamenává v projevu stylizovaného Čecha množství odchylek od norem spisovné češtiny. Jejich společným jmenovatelem je přímý či nepřímý vliv němčiny. Konkrétně jde o odchylky od normy výslovnostní (absence „ř“ v *tobše, umšel, pšeš, koušil, šek[1], šeč, nepočebofal* a potlačení afrikát v *Šech, Šechy, šesky, šlofěk, mlšel, šíst, ušency; so, chlapes, němesky*; ne/napjatost namísto ne/znělosti *tobry, tobše, kapát, pláto, lebši, jasyk, kto, kte, tnes, jetno, toma, lit, ne tost, v Prase, snám, slato, še, šivot, šiv, knišky, mlufit, fitěl, prafil, fám, nofej, šlofěk, narotil, tělal*; aspirace napjatých konsonantů v *khostel...*), morfologické (absence vokativu u slova *pan*, genitivu, lokálu...), slovtvorné (*chovaška* místo „chůva“...), lexikální (užití německých citátových slov i čerstvě adaptovaných germanismů v *kaféhaus, saal, theatr, fortansovat, unterhaltovat, anveisovat, producirofat, cechoval, fechtofal, mancher kafalir, kultúr...* namísto slov a forem českých), syntaktické (odpojení negační částice od slovesa *ja uměl ne šesky šíst*, absence reflexivního přivlastňovacího zájmena *Můj jasyk ja v Prase šiva byl, ja měla, ja Šech je...*) i frazeologické (*to je šesky fesnic* místo „to je pro mne španělská vesnice“...). Tyto odchylky Veleslavín podle všeho hodnotí negativně, neopravuje je nicméně jednotlivě a konkrétně, ale zobecňuje je a reaguje na ně souhrnně na vyšší úrovni.

Podle teorie jazykového managementu existují vedle jazykových norem v užším smyslu, jež jsou východiskem při posuzování forem užitých výše, i jazykové normy komunikační a sociokulturní. Komunikační normy určují pravidla volby jazyků či variet v doménách, funkčních oblastech či komunikačních žánrech. Normy sociokulturní jsou ukotveny v jazykových ideologiích, v nichž se potkávají normy jazykové a sociální,¹⁵ a jazyk spojují se sociální skupinou, teritoriem, symbolickým kapitálem na jazykovém trhu. A právě na úrovni jazykové normy sociokulturní lze situovat Veleslavínovo zobecňující vyhodnocení dokumentovaných odchylek od jazykových norem v užším slova smyslu. Češtinu stylizovaného Čecha, která tyto odchylky obsahuje, totiž sumarizačně hodnotí jako „chatrnou“.¹⁶ Zprvu se dokonce domnívá, že mluví s Němcem nebo s Čechem vyrostlým v cizině, kteří neměli možnost naučit se češtině v běžné komunikaci nebo ve škole. (Z pohledu českých zemí druhé poloviny 16. století totiž Veleslavín nechápe situaci na přelomu 18. a 19. století.) Jakmile ale pochopí, že jeho chybným komunikačním partnerem je skutečně Čech, přehodnotí „neumělost“ jeho češtiny v morálních kategoriích jako „hříšnou“, a dokonce emfaticky popírá, že by takový Čech mohl být Čech.¹⁷

⁸ K historii časopisu viz mj. UHLÍŘOVÁ 2017.

⁹ JUNGSMANN 1918, s. 45.

¹⁰ JUNGSMANN 1918, s. 44.

¹¹ JUNGSMANN 1918, s. 56. Srov. též SAK 2007, s. 43.

¹² JUNGSMANN 1918, s. 42. Protože v této studii cituji z dobových pramenů i jejich pozdějších normalizovaných edic, upravuji v zájmu sjednocení svého textu předreformní pravopis do jeho poreformní podoby.

¹³ Přesněji vzato jde o parodii češtiny poněmčených Čechů, která svými rysy připomíná německý etnolekt češtiny, čímž jde o language crossing, jak ho definuje RAMPTON 1995.

¹⁴ V češtině v přehledu dostupné např. v NEKVAPIL 2010.

¹⁵ K tomuto aspektu i využití jazykových ideologií k argumentaci a prosazení individuálních nebo kolektivních zájmů srov. KROSKRITY 2004.

¹⁶ JUNGSMANN 1918, s. 41.

¹⁷ JUNGSMANN 1918, s. 42.

Jedinou normou, jejíž porušení je v prvním *Rozmlouvání* explikováno, je tak jazyková norma sociokulturní. Jungmann ji zviditelňuje Veleslavínovým vymezením se vůči stylizovanému Čechovi či „poněmčilci“ a „obojetníkovi“.¹⁸ Pravý Čech mluví česky, což znamená, že mluví česky „uměle“¹⁹ – dovedně, správně. Nemluví-li tak, pak není Čech, ba dokonce ani člověk. Jungmann totiž stylizovanému Čechovi, jenž mluví nekultivovanou češtinou na pomezí češtiny a němčiny, do úst vkládá dvojsmyslná slova, „že s Prase sem [= že z Prahy jsem / že z prase[te] jsem]“.²⁰ Tím se tento „Čech“ poroučí k animalizovaným Němcům, kteří podle Veleslavína užívají „štekavý a chrochtavý jazyk“, tolik odlišný od „našeho libého a zvučného jazyka“.²¹

Jak je ze zvolené metaforiky zřejmé, za nekultivovaný se zde nepovažuje projev, kde do standardu pronikají prvky dialektální, jak je to podle Alana Kirknesse charakteristické pro purismus osvícenský,²² ale kde je vlastní jazyk „zpraseňý“ prvky jiného jazyka, jak je to podle Kirknesse charakteristické pro purismus romantický (či v našem případě obrozenský). V něm jde o jazyk jako organismus, který je třeba ochránit od „nákazy“ a očistit od vlivu němčiny. Naproti tomu je tento jazyk otevřený oživování starší slovní zásoby i výpůjčkám z českých dialektů a příbuzných slovanských jazyků,²³ k jejichž zavádění Jungmann využívá mj. předmluv a vysvětlujících poznámek ke svým překladům.

V prvním *Rozmlouvání* přitom ve vztahu ke zmíněným odchylkám nejde do detailů, tj. Veleslavín v interakci konkrétně neopravuje jednotlivé Čechovy odchylky od (ideální) jazykové normy. Neprobíhá zde tak korektura v rámci tzv. jednoduchého jazykového managementu, ale ústy stylizovaného Němce se zde nabízí obecný plán nápravy, korektury neuspokojivého stavu češtiny nové doby. Organizovaný jazykový management, jak je s ohledem na jazyk v užším smyslu načrtnut v prvním a rozveden v druhém *Rozmlouvání*, spočívá v tom, že se čeština bude – jako svého času němčina – brousit, pilovat, hladit „tak dlouho, až se [bude moci] každému ve světě jazyku v bohatství a dokonalosti vyrovnati“.²⁴

Souhrnně řečeno, Jungmann v prvním *Rozmlouvání* etabloje jednak základní sociokulturní normu (Čech užívá češtinu, jíž se rozumí správná a čistá čeština), z níž se odvíjí potřeba kultivace její správnosti (broušení podle jazyka dobrých autorů) spojená s potřebou její očisty (odstranění germanismů). Východiskem a oporou nové kulturní, na jazyk orientované kultivační praxe se zdají být národní instituce, o nichž Jungmann na obecné rovině rozjímá v *Rozmlouvání* druhém, kde si uvědomuje, že je třeba „velká slovanských

učených společnost“ (akademie) i zlepšení „slovenské[ho] knihkupectví“.²⁵ K druhému posléze došlo mj. díky založení *Matice české* (1830) při Společnosti vlastenského Museum v Čechách. U takto institucionálně podporovaného rozšíření korpusu českých textů i čtenářské praxe, jíž se vytváří láska k češtině, jde o jazykový management komunikační (čtení v češtině) podmíněný managementem socioekonomickým (finanční podpora edičních projektů). Tato kultivační praxe má podle Jungmanna jít ruku v ruce s organizovaným jazykovým managementem, v němž se prosadí návrat češtiny do „škol a rádnic“²⁶ čili veřejných domén. O to se později s úspěchem zasazují podpůrné školské spolky²⁷ a programy národních stran. Školy jsou tedy už u Jungmanna prostorem zamýšleného osvojení, upevnění i rozvíjení kultivované podoby spisovné češtiny při její výuce, která představuje jazykový management v užším smyslu.

3. Jungmannův *Napominatel* (1843)

Konkrétní korektury jazykové Jungmann veřejnosti nabízí v článku *Napominatel*, který – s podtitulem „Omylů v písemný jazyk československý se vluzujících sbírka první, s předslívím“ – vyšel v roce 1843 v *Časopisu českého Museum*. Text podle údaje v časopise přednesl 2. března 1843 na schůzce filologické sekce Královské české společnosti nauk. Jungmann zde vystupuje v roli jazykového experta, jen nepřímo se zde odkazuje na Dobrovského gramatiku psanou „dle jedné epochy“.²⁸ Tento gramatický kodex přitom Jungmann na jiném místě kladl nade všechny ostatní:

„Máme přes padesáte mluvnic českého jazyka, a vždy se ještě nové tvoří. Ať díím upřímně, co mluvnic Dobrovského, té nejvýtečnejší práce jeho, kterouž on z pilného čtení českých spisův s použitím nejlepších starších grammatik vyhotovil, a kteroužto sobě o jazyk český nesmrtnou zásluhu získal.“²⁹

Na lexikální kodexy se v *Napominateli* neodkazuje vůbec, což platí i pro Jungmannův *Slovník česko-německý* (1835–39). V předslíví nicméně Jungmann explicitně zmiňuje jednak dva texty, které pod titulem *Lovec* v letech 1823 a 1827 vyšly v časopise *Krok* a které Miroslav Sedláček připisuje Antonínu Markovi (1785–1877),³⁰ jednak ojedinělou rubriku *Český kazimluv*, jíž v roce 1837 v *Časopisu českého Museum* naplnil František Palacký (1798–1876). Jungmann na oba zdroje navazuje i se vůči nim vymezuje:

¹⁸ JUNGSMANN 1918, s. 46, 56.

¹⁹ JUNGSMANN 1918, s. 42.

²⁰ JUNGSMANN 1918, s. 42. Ondřej Koupil v tom vidí ohlas dobového jezuitského vtípu ze 17. století (KOUPIIL 2015, s. 63).

²¹ JUNGSMANN 1918, s. 43. Srovnej výše i označení Šváb.

²² K purismu obecně i v proměnách času srov. více KIRKNESS (1998).

²³ SAK 2007, s. 71.

²⁴ JUNGSMANN 1918, s. 44.

²⁵ JUNGSMANN 1918, s. 68.

²⁶ JUNGSMANN 1918, s. 68.

²⁷ K tomu detailněji aktuálně např. ZVÁNOVEC 2021.

²⁸ JUNGSMANN 1843, s. 396.

²⁹ JUNGSMANN 1845, s. 6.

³⁰ SEDLÁČEK 1993, s. 252.

„My vlastně zde, pokračující v začatém jimi díle, s tímž co oni dobrým úmyslem vystavíme *Napominatele*, kterýž by omylův ani lovecky neklal, ani satyricky nestíhal, alebrž je přátelsky jako vystražným sloupem znamenal [...]“³¹

Jungmann tedy spíše doporučuje, než by káral nebo zakazoval. Vlastním podnětem *Napominatele* byla nicméně jazyková úroveň literatury nového věku, která se podle Jungmanna staré literaturě vyrovnala, nebo ji dokonce předčila co do rozmanitosti a obsahu, ale stále za ní zaostávala co do „správnost[i] a čistot[y]“ jazyka. To platilo jak pro „literatory“,³² kteří sice uznávali potřebu návaznosti na spisovný jazyk, pěstovaný po staletí, i když v něm chybovali, tak pro spisovatele, kteří místo aby se řídili modelovými pisateli jako Veleslavín nebo Komenský, nepoučeným psaním podle mluveného úzu svévolně posouvají (ideální) jazykovou normu:

„Povstává v mladším dorostku nová strana, jak oni myslí genialní, jak já soudím, nedoučená. Ti vše co psáno od Velesl. Komen. a jiných podobných za pedantické považují a za břemenné, osvobozují tedy sebe od těch pout, a píší – jak umějí, s germanismy atd. Již každý teď sobě filosofem, každý tvoří sobě jazyk spisový dle vůle, od té doby, co se proti obecně zavedenému spisovnému jazyku českému počalo filosofovati.“ (J. Jungmann J. Kollárovi, 26. dubna 1836)³³

K nim podle M. Sedláčka³⁴ patřil mj. i Josef Kajetán Tyl (1808–1856). „[H]rozící z jejich strany nákaze“³⁵ je podle Jungmanna třeba se postavit. V jím požadovaném tažení proti germanismům (důraz na čistotu) i proti pokleslému vyjadřování s rysy mluvenosti, jež rozvolňuje (ideální) psanou normu (důraz na správnost), jde totiž o něco hlubšího:

„Jednota literatury, jednota jazyka, jednota národnosti toho žádá, aby se písemního jazyka šetřilo co zákona, sice by každá provincie, každý kraj, každé město, každá ves, každá rodina svůj v něčem se dělící jazyk měla, [...] jen jednota písemního jazyka spása [...] naše.“³⁶

Příčinu absence jazykové správnosti a čistoty vidí Jungmann u obou skupin v tom, že jim chybí přirozenost v užívání jazyka jejich předků, kteří jazyk „s mateřným mlékem ssali“ a kteří mu „ve školách, v životu veřejném, v obchodu každodenním přivykali“.³⁷ Je si tedy vědom potřeby komunikační

praxe pro životnost jazyka. Za daného stavu připisuje proto schopnost adekvátního rozvíjení spisovné češtiny jen poučným modelovým pisatelům: „to přibírání jen od zasvěcených kněží jeho [= národního jazyka], jen od mluvnicky učených spisovatelů dítí se musí, nemá-li nákaza a rez schválně naň uvozován býti“.³⁸

Od *Lovce a Českého kazimluru* se ovšem Jungmannův *Napominatele* neliší jen stylem. Jde rovněž o pojednání obsažnější a systematictější. Zahrnuje oddíl „Tvoření“ čili slovo tvorby a slovní zásoby, „Klonění“ čili tvarosloví poplatné gramatice Dobrovského a „Pojení“ čili skladby. Příznačně chybí oddíl výslovnosti, jejíž „kontaminovaná“ podoba hrála klíčovou roli v jeho prvním *Rozmlouvání*. Ta je totiž šiboletem, který odděluje cizí od vlastního, kdy cizí „hlahol“ německého etnolektu češtiny nelze změnit na vlastní. Překvapivě střídmý je *Napominatele* v evidování lexikálních germanismů, jež diskvalifikuje jako „příliš nízké“.³⁹ To je dáno i tím, že jsou snadno rozpoznatelné i pro laiky, takže kultivační úsilí směřující k očistě slovní zásoby češtiny může být přenecháno jiným, resp. se uskutečňuje nabídkou výrazových alternativ ve *Slovníku* nebo v překladech. Hlavní pozornost tak *Napominatele* věnuje opravám odchylek od starších ideálních slovo tvorných, tvaroslovných a skladebných norem, jejichž společným jmenovatelem je odchylka od sociokulturní normy správné a čisté češtiny. Nedokonalé osvojení a rozvinutí, resp. vyhasnutí slovo tvorných a tvaroslovných vzorů, k jejichž starším podobám se Jungmann při opravách nové češtiny vrací, lze totiž považovat za nepřímý důsledek jazykového kontaktu, při němž němčina – počínajíc sekundární socializací ve škole – bere prostor pro užívání a rozvíjení češtiny, zatímco cizí nánosy ve skladbě jsou jeho přímým důsledkem. S ohledem na sociokulturní normu (Čech mluví /správně a čistě/ česky), která se konkretizuje v kultivační praxi odmítající střídání a míšení kódů, je negativní hodnocení identifikovaných frazematických a skladebných germanismů až expresivní: v hybridních spojeních „míti recht, jíti furt, býti auf, jíti aus“ apod. vidí *Napominatele* „potvory“⁴⁰ či patvary a „[m]ísto jmeno *ten, ta, to* při superlativu [mu] páchne cizinou“.⁴¹ I proto ve svých *Zápiscích* ze 40. let, jež ve výboru poprvé vyšly až v roce 1871, pociťuje Jungmann potřebu systematického postupu proti nim:

„Poněvadž potřeba jest čistoty písemního jazyka českého a nová čeština se od něho uchyluje, a my nemáme škol českých ani akademie, která by zákon správnosti usoudila a ustanovila, jest to věc sboru (matičního), který má povolání, aby k přesnosti jazyka přihlížel, pronést veřejně žádost, aby se sepsal

³¹ JUNG MANN 1843, s. 397.

³² JUNG MANN 1843, s. 396.

³³ JUNG MANN 1948, s. 194.

³⁴ SEDLÁČEK 1993, s. 256.

³⁵ JUNG MANN 1843, s. 397.

³⁶ JUNG MANN 1948, s. 226; JUNG MANN 1973, s. 78.

³⁷ JUNG MANN 1843, s. 396.

³⁸ JUNG MANN 1948, s. 226; JUNG MANN 1973, s. 77.

³⁹ JUNG MANN 1843, s. 399.

⁴⁰ JUNG MANN 1843, s. 408.

⁴¹ JUNG MANN 1843, s. 414.

Brus českého jazyka, sloužící za pravidlo těm,
kdo se poučiti chtějí.⁴²

V této souvislosti Jungmann konstatuje, že „[n]ejhlavnější chyby spisovatelství našeho jsou germanismy“⁴³ kvůli nimž „kniha naše němčinou naskrze páchnou“⁴⁴ takže je třeba je odstranit.⁴⁵ Na tuto Jungmannovu kulturní, na jazyk zaměřenou (kolektivní) kultivační praxi, o 30 let později – nominálně i obsahově – navázou aktivity *Matice české* (viz níže). Vymýcení germanismů na všech jazykových rovinách v zájmu „jasnost[i] mluvy a spojen[é] s ní čistot[y]“, již spojuje s „vlastnost[í = svébytností] a určitost[í] výrazu“⁴⁶ není totiž v Jungmannových očích podružná otázka jazyková, ale existenční otázka národní (kultury). V duchu Herderových idejí se totiž Jungmann – například v *Zápisích* – domnívá, že „[j]azyk jest druhá hlavní částka myšlení, ano samo myšlení“⁴⁷ jakož i předpoklad národní existence: „Každý národ jest živ, pokavad přemilý mu jazyk zní Mateřský“⁴⁸. Konceptem organismu jde dokonce za Herdera. A jeho konstatování „[s]lova německá duchu českému se protíví“⁴⁹ nemá v jeho pojetí jen dimenzi úzce jazykovou, ale i dimenzi komunikační a sociokulturní (ideovou).

Zajímavý je na tomto pozadí posun v obecném hodnocení germanismů. Zatímco v Riegrově *Slovníku naučném* je jeho definice spíše neutrální, zaměřená na frekvenci: „Germanismus: lat., způsob mluvení, kde se slova, spůsoby a zvláštnosti skladu a mluvení německého přenášejí do jazyků jiných, např. do českého, kde jmenovitě v obecné mluvě až příliš často se stává.“⁵⁰ V definici v *Ottově slovníku naučném* se oživuje koncept rozkladu: „Germanismus, *kazimluv*, jehož se dopouštíme, volíme-li místo vlastního českého výrazu překlad slova německého, nebo napodobíme-li německou skladbu, slovosled, fraseologii, anebo i myšlenku (překladem přísloví, místo abychom ji vyslovili [jazykem] vlastním).“⁵¹ V *Masarykově slovníku naučném* se germanismus navíc spojuje s konceptem násilí a moci: „Germanismus, *násilné* přenesení něm. vazby do čes. jazyka, na př. vezměte místo (nehmen Sie Platz) místo posadíte se.“⁵² Sémantika násilí je přitom inherentní už výrazům „poněmčilec“ či „zněmčit“⁵³ jichž užívá Jungmann a v nichž je zhuštěn dobový narativ germanizace,⁵⁴ který Jungmann

zakládá v iniciační vzpomínce na své národní obrození v reakci na obtíže při vyjadřování v češtině, jež byly důsledkem jeho německého vzdělání.

4. Jungmannův koncept „dobrého autora“ (1827/1832)

Jungmannův koncept „dobrého autora“, který ustavuje a rozvíjí spisovný jazyk a čtenářům i uživatelům češtiny může sloužit jako modelový pisatel, nemá ve více směrech úplně jasné kontury.⁵⁵ Ve *Slovníku* Jungmann „autorem“ či „spisovatelem“ rozumí autora nejen krásné literatury, ale každého, „kdo spisuje“, tedy i spisovatele letopisů (Annalist), příběhů (Geschichtsschreiber) či správy (Gesetzverfasser).⁵⁶ Také v *Zápisích* ho Jungmann chápe velmi obecně jako „zasvěcen[ého] kně[ze]“ národního jazyka či – konkrétněji – „mluvnický učen[ého] spisovatel[e]“.⁵⁷ Bez pilného čtení dobrých českých knih zůstává proto prstonárodní spisovatel „břídilem hnusným [...] a slávy dobrého spisovatele nikdy nedosáhne“.⁵⁸ Kdo dobrým autorem konkrétně je, Jungmann nicméně systematicky nevykládá. Vzorem dobrého jazyka a předobrazem dobrého spisovatele (modelového pisatele) se mu nicméně jeví Veleslavín v *Rozmlouvání*, resp. Veleslavín a Komenský v *Zápisích*, již jsou jak tvůrci literárních textů, tak metatextů reflektujících jazyk. Obdobný typus představuje ve svých překladech i sám Jungmann, jenž je přinejmenším svými překlady aktivní i na poli krásné literatury. Mark-Georg Dehrmann a Alexander Nebrig pro autory tohoto typu razí označení „poeta philologus“⁵⁹ v němž se zračí splnutí zájmů estetických se zájmy filologickými. Ústřední role „správného“ jazyka ve vymezení „dobrého autora“ je patrná i v Jungmannově formulaci, že spisovatel „bez [správného] jazyka [...] vždy špatným zůstává“⁶⁰ zatímco ten, kdo si jej učením osvojuje, se může stát „dobrým spisovatelem“. Toho podle druhého *Rozmlouvání* jazykově vyznačuje i to, že se vyhýbá nelibozvučnosti, tvrdosti, slovům německým, jež „duchu českému se protíví“.⁶¹

Ve studii *O klassičnosti v literatuře vůbec a zvláště české* (1827) tyto vzděláním jazykově zušlechtně autory – Veleslavíny, Komenského a Kocíny – Jungmann na jedné straně oceňuje, když konstatuje, že „při všem snažení svém jich čistotou a vlastností [svébytností] jazyka převýšiti, ba ani dostihnouti v stavu nejsme“.⁶² Ve studii *O různění českého*

⁴² JUNGMAN 1973, s. 80n.; JUNGMAN 1948, s. 221n.

⁴³ JUNGMAN 1948, s. 222.

⁴⁴ JUNGMAN 1948, s. 223.

⁴⁵ JUNGMAN 1948, s. 222.

⁴⁶ JUNGMAN 1918, s. 77.

⁴⁷ JUNGMAN 1948, s. 221.

⁴⁸ JUNGMAN 1918, s. 51.

⁴⁹ JUNGMAN 1918, s. 65.

⁵⁰ RIEGRŮV SLOVNÍK 1863, s. 359n. – kurziva MN.

⁵¹ OTTŮV SLOVNÍK 1896, s. 69 – kurziva MN.

⁵² MASARYKŮV SLOVNÍK 1926, s. 977 – kurziva MN.

⁵³ JUNGMAN 1918, s. 46, 59.

⁵⁴ Srov. též NEKULA 2021.

⁵⁵ Srov. též ERTL 2011, s. 88.

⁵⁶ JUNGMAN 1838, s. 237.

⁵⁷ JUNGMAN 1948, s. 226; JUNGMAN 1973, s. 77.

⁵⁸ JUNGMAN 1918, s. 74.

⁵⁹ Detailněji viz DEHRMANN – NEBRIG 2010.

⁶⁰ JUNGMAN 1948, s. 221.

⁶¹ JUNGMAN 1918, s. 65.

⁶² JUNGMAN 1918, s. 84n.

písemního jazyka (1832) dokonce mluví o tom, že jejich jazyk je „klassický“.⁶³ Na druhé straně podle něho česká literatura 17. století „v celku svém pravé klassičnosti nedosáhla“.⁶⁴ Pravý klasik je přitom podle Jungmanna autorem dokonalého uměleckého díla, „kdež se materie s formou pronikají a v jeden celek svrchovaný splyvají“, takže pak jeho hlas „v literatuře rozsuzuje a rozhoduje“.⁶⁵ Z hlediska jazykového projevu je klasikem ten, komu je dána „jasnost mluvy a spojená s ní čistota, vlastnost a určitost výrazů, ale také ukončená krása a jednota nebo souhlasná míra a sličnost všech částek“.⁶⁶ Výsledkem je pak svrchované dílo, v němž „[p]ravý génius [...] předbílá věk svůj [...] a dává spolu budoucímu věku zákony“,⁶⁷ čímž se myslí zákony jazykové. Jungmann totiž v této formulaci amalgamizuje dvojí pohled na „dobrého autora“. Na jedné straně jde o dobrého autora a jeho individuálně příznakový jazykový styl, který ho dělá po stránce estetické jedinečným a nenapodobitelným a jehož lze vymezit ex positivo. Na druhé straně jde o dobrého autora a jeho nepříznakový, protože správný jazyk, v němž se manifestují kolektivně relevantní principy, takže se stává vzorem (modelovým pisatelem) pro reflektované uživatele spisovného jazyka, a jehož lze vymezit jen ex negativo.⁶⁸ Jungmann zaměřuje pozornost především na „dobrého autora“ v druhém smyslu. Příznačně tak Jungmann s ohledem na čistotu a rozvinutost dobového jazyka užívá typizujícího plurálu „Veleslavínové, Komenští, Kocínové naši“,⁶⁹ resp. v prvním *Rozmlouvání* stylizuje Veleslavína jako jazykového reprezentanta celé epochy.

Nápadně se Jungmann vyhýbá tomu, aby pojmenoval dobré či klasické autory české novější doby, což nepochybně souvisí s deklarovaným úpadkem česky psané i s „obojživelností“ české literatury 18. a první poloviny 19. století. Zvláště markantní je to ve studii *O klassičnosti v literatuře vůbec a zvláště české* (1827). Zde Jungmann vyjmenovává „klassiky“ italské, španělské, francouzské, britské, německé, polské i ruské⁷⁰ a u německé, polské a ruské literatury uvádí i novější autory: Schillera, Goetha, Krasického, Mickiewicze, Děřavína, Karamzina či Puškina. V případě české literatury zůstává nekonkrétní, i když v *Napomínateli* (1843) – ovšem jen obecně – mluví o „lepších a pilnějších spisovatel[ích] nových“.⁷¹ Také ve studii *O různění českého písemního jazyka* (1832) se sice mluví o „hvězd[ách] první velikosti“ původem z Moravy, jako Komenský, Žerotín nebo Ctibor, kteří se zaskvěli, protože se spisovnému jazyku učili „ze staré literatury české, a z nových některých spisů podlé příkladu oného zhotovovaných“.⁷² Ani zde ale nejde o spisovatele současné a také oni jsou vymezeni bezpříznakovou kultivovaností, čistotou svého jazyka, nikoli jeho libozvučností či estetickým ozvláštňením.

Markantní je tento přístup rovněž v Jungmannově *Historii literatury české* (1825, 1849), kde Jungmann při výkladu přímo navazuje na Dobrovského důraz na jazykovou kulturu a jazyk. V *Historii* sice Jungmann zmiňuje „původní spisovatele“ a „překladaatele“ toho kterého věku. Pozornost nicméně věnuje literatuře jako písemnictví, tj. bez specifického zaměření na literaturu krásnou, jak to odpovídá i definici spisovatele v jeho *Slovníku*. Všimá si také spíše postavení básnictví, prózy a dramatu a jejich žánrů, témat i objemu, nikoli však specifických literárních děl a jejich individuálního literárního přínosu a jejich (estetických) hodnot. Místo toho u autorů věnuje zvláštní pozornost jejich jazyku a v této souvislosti též užívání germanismů: „*Sám* Veleslavína, nejslavnější mezi spisovateli zlatého věku, má mluvení spůsoby, jako: s něčím vůkol jíti (womit umgehen); slova, jako: do *achtu* dáti, fechtmistr, fedruň a p.“⁷³ To, že je Veleslavín „dobrým autorem“, zde tak není ex positivo podloženo argumenty estetickými, ale je to pouze deklarováno. Naproti tomu „dobrého autora“ ve smyslu jazykovém lze vymezit ex negativo zmínkou absence, popř. výjimečnosti „kazimluvů“. O soustředěné budování kánonu modelových pisatelů se zde – ani jinde – Jungmann každopádně nepokusil, v rámci jeho komentované bibliografie v *Historii české literatury* pro to možná ani nebyl důvod, prostor ani vhodný rámec.

5. Svatobor

Budování kánonu dobrých spisovatelů se ujal Spolek českých spisovatelů *Svatobor* navazující na ideje Josefa Jungmanna a spoluutvářející prostřednictvím praxe národního jazyka a literatury jazykový národ. Na etablování národního kánonu se *Svatobor* v průběhu 70. až 90. let podílel identifikací „dobrých spisovatelů“ prostřednictvím systému cen a stipendií i komemorační praxe. Na jeho formování se přirozeně podíleli i další aktéři: kritici recenzemi literárních děl v časopisech, postupně etablované národní školství prostřednictvím čítanek, nakladatelé prostřednictvím vydavatelských řad či sebraných spisů oceňovaných spisovatelů a spisovatelek, vědci prostřednictvím dějin české literatury, přičemž někteří doboví aktéři – jako např. Karel Tieftrunk nebo Jaroslav Vlček – operovali současně ve více oblastech.

Spolek *Svatobor* založil v roce 1862 František Palacký, jenž se stal jeho prvním předsedou, v návaznosti na ohlas národního pohřbu Václava Hanky (1791–1861), který byl 1861 s poctami uložen na Vyšehradě, kde se tak – jak známo – postupně začalo utvářet národní pohřebiště, korunované národní hrobkou zvanou Slavín.⁷⁴ *Svatobor* viděl Palacký spolu se svými souputníky v síti jiných národních organizací

⁶³ JUNGSMANN 1918, s. 69.

⁶⁴ JUNGSMANN 1918, s. 84.

⁶⁵ JUNGSMANN 1918, s. 77.

⁶⁶ JUNGSMANN 1918, s. 77.

⁶⁷ JUNGSMANN 1918, s. 77.

⁶⁸ Srov. též ERTL 2011, s. 104n.

⁶⁹ JUNGSMANN 1918, s. 84.

⁷⁰ JUNGSMANN 1918, s. 78.

⁷¹ JUNGSMANN 1843, s. 396.

⁷² JUNGSMANN 1918, s. 74.

⁷³ JUNGSMANN 1849, s. 124 – kurziva MN.

⁷⁴ Detailněji NEKULA 2017.

či institucí konkretizujících Jungmannovy ideje a produkujících český národ:

„Kdyby spolek Svatobor rozešel se za jakoukoli příčinou, případně jmění jeho [...] úhrnkem k Matici České, kteráž povinná bude nakládati s ním pokud možná ve směru, ku kterémuž věnováno bylo; avšak povstala-li by kdy národní Akademie pro řeč a literaturu českou, ježto by pojímala do sebe snad i Matici, má jmění to připadnouti jí podobným způsobem.“⁷⁵

Jazykovou normu sociokulturní, elaborovanou Jungmannem mj. v jeho prvním *Rozmlouvání*, tj. že Čech užívá (správnou a čistou) češtinu, si *Svatobor*, k jehož hlavním projektům 70. let patřilo provedení pomníku Josefu Jungmannovi, vepsal do svých Stanov jako podmínku členství, zatímco jiné podmínky pro vstup, například podmínku ideové orientace nebo estetické kvality, Stanovy neuvádějí:

„Skutečným údem [členem] může býti toliko spisovatel český. Pode jménem spisovatelův českých pak rozumějí se všickni, kdo píší neb psali pro tisk ve *správné* řeči české, ať byli kdekoliv.“⁷⁶

Přes svou obecnost tak Stanovy slouží vymezení národní literatury. S odvoláním na tyto stanovky a jejich podmínky byla například 19. června 1881 zamítnuta žádost spisovatele Karla Müllera, neboť „píše pouze německy a Svatobor dle Stanov podporovat má české spisovatele [sic!], kteří totiž psali neb píší pro tisk ve *správné* řeči české“.⁷⁷ Ve smyslu Stanov a zmíněné jazykové normy sociokulturní byla při oslavě 50. výročí existence *Svatoboru* v roce 1912 počestěna jména jeho zakládajících členů (*Vojtěch Neumann* → *Vojtěch Novotný*, *Frd. Hanke* → *Bedřich Hanke*), zatímco Siegfried Kapper (1821–1879), snad proto, že psal česky i německy, byl přes svou účast na zakládající schůzi *Svatoboru* v jeho jubilejním sborníku zcela pominut.⁷⁸

Pokud jde o členstvo *Svatoboru*, konstatoval Palacký při jeho valné hromadě dne 17. května 1863, že „[b]ýti spisovatelem ještě není zásluhou, ale býti dobrým spisovatelem jest zásluhou“,⁷⁹ čímž myslí, že spisovatel, dobrý po jazykové (i ideové) stránce, se stává učitelem lidu a buduje národ. Otázka, zda je spisovatel „spisovatelem dobrým“,

a může se tak stát modelovým pisatelem, podle Palackého „prostým citem většiny vzdělancův v národu rozhodnuta bývá“.⁸⁰ Palacký si je vědom, že „poněti“ o něm bývá „více méně relativním“, ale protože „ředitelstvo Svatoboru vždy sestaveno bude ze vzdělancův a výtečníkův veškerého národa, nikoli jedné toliko a kterékoli strany v něm“,⁸¹ bude tak zajištěn objektivní výběr „dobrých spisovatelů“ jako vzorů národních ve smyslu jazykovém i morálním, neboť „literaturou k jazyku [a národu] láska se vštěpuje“.⁸²

„Čistota a krása jazyka“ – překvapivě tedy nikoli literární, estetické kvality díla – se staly rovněž kritériem podpory českých autorů např. z fondu založeného Filipem Čermákem (Tuchoměřickým) (1798–1877), farářem v Tupadlech,⁸³ zatímco „nepůvodní“, překladová literatura byla z ocenění zcela vyloučena. Tak byli z Čermákova fondu za krásnou literaturu ocenění mj. Petr Bezruč, Svatopluk Čech, Ignát Herrmann, Josef Holeček, Alois Jirásek, Josef Svatopluk Machar, Alois Mrštík, Eliška Krásnohorská, Gabriela Preissová, Jaroslav Vrchlický, Zikmund Winter či Julius Zeyer, někteří z nich opakovaně.⁸⁴ Tím jim „národ“, coby „Mecenáš[...] mocný[...] a štědrý[...]“⁸⁵ skrze *Svatobor* umožňoval literární práci. Zároveň je tím *Svatobor* vyzvedal coby kněze v „domácí[m] chrámu osvěty“⁸⁶ a etabloval je jako modelové pisatele, aniž by se proto v rámci spolku rozvíjela na jazyk zaměřená kultační praxe prostřednictvím kodexů nebo jazykových expertů.

6. Brusy

V rámci národního „[d]ělení práce“⁸⁷ tento úkol převzala *Maticе česká*, další z národních institucí utvářejících prostřednictvím národního jazyka národ. V návaznosti na Jungmannův odkaz se její širší sbor 20. června 1871 usnesl na realizaci *Brusu jazyka českého*. Provoláním, které sepsal Václav Zelený (1825–1875), autor životopisu Josefa Jungmanna, publikovaného v letech 1873 a 1874, se komise pověřená *Maticí českou* obrátila na všechny spisovatele české. V jejím svolání se v Herderově i Jungmannově smyslu vycházelo ze spojitosti národního jazyka a ducha a poukazovalo se na to, že jazyk v současném českém písemnictví pozbývá „původního rázu“ a že hrozí, že „pravý duch český“ vyhyne nebo se stane prázdným. Příčinu žalostného stavu svolání vidělo v „nedostatečné znalosti jazyka“ a v důsledku vzdělávání prostřednictvím cizích jazyků spojeného s přeléváním cizích myšlenek „v řeč naši obraty cizími, jež přečasto duchu jazyka našeho docela se přičí“.⁸⁸ To vedlo

⁷⁵ SVATOBOR 1912, s. 15, Stanovy § 28.

⁷⁶ SVATOBOR 1912, s. 12, Stanovy § 8 a později § 7 – kurziva MN.

⁷⁷ Archiv Akademie věd ČR, Fond Svatobor 32, karton č. 7, inv. č. 59.

⁷⁸ Detailněji NEKULA 2014, resp. NEKULA 2017.

⁷⁹ SVATOBOR 1912, s. 20.

⁸⁰ SVATOBOR 1912, s. 21.

⁸¹ SVATOBOR 1912, s. 21.

⁸² JUNGSMANN 1918, s. 64.

⁸³ SVATOBOR 1912, s. 57.

⁸⁴ SVATOBOR 1912, s. 95nn.

⁸⁵ SVATOBOR 1912, s. 18.

⁸⁶ SVATOBOR 1912, s. 19.

⁸⁷ SVATOBOR 1912, s. 20.

⁸⁸ TIEFTRUNK 1877, s. iii.

k tomu, že se „jazyk náš každým dnem [více] poskvňuje a zohyzďuje cizotou“.⁸⁹ S odvoláním na Josefa Jungmanna, ale i Pavla Josefa Šafaříka (1795–1861) (pro jeho účast na *Německo-českém slovníku vědeckého názvosloví* z r. 1853) a Františka Palackého tak provolání vyzývá spisovatele české, aby se zúčastnili prací na *Brusu* a pomohli tak zastavit „nákazu jazykovou“, která se přes pokroky v českém školství a písemnictví dále „vzmáhá [...], zachvacujíc mocným proudem již i samé jádro národu našeho“.⁹⁰

Karel Tiefertunk (1829–1897), jeden z členů komise a zároveň člen výboru *Svatoboru* v letech 1873 až 1890, který ve své *Historii české literatury* (1874) podal obsáhlou biografickou črtu Josefa Jungmanna, v předmluvě k prvnímu vydání *Brusu* v roce 1877 popisuje reakce veřejnosti. Mezi nimi vyzdvihuje zázilky, které „chybné obraty ve spisovné řeči (opravovaly) pomocí dokladův, jež ze spisovatelův dobrých byly“, a jež tak podaly „důvodné a bezpečné opravy“.⁹¹ Komise sama se řídila klasickou češtinou, tedy spisovnou řečí starší doby po Jana Amose Komenského, přihlížela ale i k obecné mluvě lidu československého a analogiím v ostatních slovanských jazycích.⁹² S odvoláním na Jungmanna byl důraz položen na „dobré spisovatele“ druhé poloviny 16. století, kteří „znali ducha řeči české mnohem lépe než my“, takže dovedli češtině přizpůsobit obraty latinské, což bylo o to snazší, že „duch jazykův klassických mluvě naší není v té míře na odpor, jako povaha řeči německé“.⁹³ Podobně jako v Jungmannově *Slovníku*, o němž se *Brus* opírá v části lexikální, je pro „dobré autory“ a jejich texty, garantující „správnou češtinu“, zaveden seznam zkratk.⁹⁴ S odkazem na potřeby dalšího rozvoje jazyka však komise byla otevřená a přijímala i „průpovědi a frase, jež vzešly z potřeb novověkých“.⁹⁵ Rozšířením korpusu o autory současné navazovala komise na praxi *Svatoboru* a posouvala v duchu Jungmannovy představy o současné češtině.

Zvláštní místo v *Brusech* zaujalo puristické vymycování germanismů. Puristickou intervencí části jazykového společenství vůči domněle cizím nebo jiným prvkům, považovaným za nežádoucí,⁹⁶ chápe jako organizovaný jazykový management už Jiří V. Neustupný.⁹⁷ Primárním východiskem takové intervence nejsou ani tak specifické jazykové normy lexikální či syntaktické, ale jazyková norma sociokulturní. Jejím základem je ideologie jazykové (komunikační) rovnosti a autonomie, z níž se odvozuje *ideální norma* jazykové čistoty, jež se uplatňuje na všech jazykových rovinách.⁹⁸

Úsilí o očistu jazyka se týká jevů slovtvorných, lexikálních, sémantických, syntaktických i frazematických, jimž se věnuje obsáhlá literatura,⁹⁹ na niž zde ve výběru odkazují a rezignují na detailní analýzu i obsáhlejší shrnutí příslušných intervencí jazykovými experty s dlouhodobým cílem zpřesnit a implementovat jazykovou kodifikaci.

7. Teorie „dobrého autora“

O kánon dobrých spisovatelů zformovaný *Svatoborem* se mohl později opřít Václav Ertl (1875–1929). S odvoláním na ně v roce 1914 napsal *Mluvnici českou pro školy střední a ústavy učitelské* (1914) a přepracoval *Krátkou mluvnici českou* (1915), v níž Gebauerovy těžce srozumitelné staročeské příklady nahradil příklady „spisovatelů literárně živých“.¹⁰⁰ Mnozí z nich – jako Jan Neruda – byli svého času ocenění v rámci *Svatoboru*, pokud sami nebyli jeho „pravými členy“, nebo dokonce „členy představenstva“ (A. Jirásek, J. Vrchlický aj.).

I Ertl ve svých výkladech odkazuje na dobré autory, jejichž „jazyk se pokládá za autoritativní formu správného vyjadřování písemného“.¹⁰¹ Od údajně „absolutně“ dobrých autorů, spojených s minulostí,¹⁰² se Ertl ke spisovatelům literárně živým posouvá proto, že „správný“ spisovný jazyk si člověk neosvojuje z gramatik a jiných jazykových příruček, ale četbou. Staří čeští autoři, kteří se již nečtou, tak už pro současnou standardní normu nemohou a přestávají být rozhodující, nehledě na to, že se ukázalo, že „veleslavínská čeština nemůže být vzorem [...] z toho důvodu, že je sama už rozrušena vlivy německými a latinskými“.¹⁰³ Dobří spisovatelé literárně živí se tak stávají nejen modelovými pisateli, jak je vymezuje Ammon, ale hrají rovněž „důležitou a hlavní roli“¹⁰⁴ při určování standardní normy a rozhodování, co je správné a nesprávné při kodifikaci. Ertl jako ředitel sekretariátu *Slovníku jazyka českého* v tomto smyslu ovlivnil podobu korpusu, z něhož vycházejí excerpta *Příručního slovníku jazyka českého* (1935–1957). Tento kodex prostřednictvím excerptovaných pramenů zahrnuje „jazyk dobrých autorů“ a „úzus učených osob“ posledních zhruba 50 let.

„Dobrým autorem“ přitom Ertl – v duchu praxe spolku *Svatobor* i ve smyslu Jungmannově – nerozuměl spisovatele „vynikajících hodnot uměleckých“¹⁰⁵ nebo autora „vynikající[ho] estetickou hodnotou svých děl, nýbrž spisovatele

⁸⁹ TIEFTRUNK 1877, s. iii.

⁹⁰ TIEFTRUNK 1877, s. iv.

⁹¹ TIEFTRUNK 1877, s. iv.

⁹² TIEFTRUNK 1877, s. vi.

⁹³ TIEFTRUNK 1877, s. vii.

⁹⁴ BRUS 1877, s. xvi.

⁹⁵ TIEFTRUNK 1877, s. vii.

⁹⁶ K purismu a jeho definici obecněji THOMAS 1991.

⁹⁷ NEUSTUPNÝ 1989.

⁹⁸ K rozlišení uzuální a ideální normy (Gebrauchs- a Idealnorn) srov. KIRKNESS 1998.

⁹⁹ K nim patří mj. i JELÍNEK 2000, 2007 či BERGER 2013.

¹⁰⁰ ERTL 2011, s. 95.

¹⁰¹ ERTL 2011, s. 88.

¹⁰² ERTL 2011, s. 88.

¹⁰³ ERTL 2011, s. 88.

¹⁰⁴ ERTL 2011, s. 87.

¹⁰⁵ ERTL 2011, s. 87.

dobré[ho] ze stanoviska jazykového“¹⁰⁶ „jehož jazyk jest tak čistý a správný, že může být vzorem a pramenem poučení všem, kdož se chtějí naučiti bezvadnému jazyku spisovnému“¹⁰⁷ a „v jejichž spisech nenarážíme na jazykové nesprávnosti“¹⁰⁸. Tento jazykově dobrý autor bez odchylek se tak vymezuje ex negativo, na rozdíl od esteticky dobrého autora, který se vymezuje ex positivo s ohledem na estetickou inovaci. Příklady z díla „jazykových klasiků“¹⁰⁹ kteří se podle Ertla stávají „autoritou v jazykových otázkách“¹¹⁰ lze ručit za správnost slov a tvarů. Určení dobrého autora přitom podle Ertla spočívá na „prost[ém], přirozen[ém] jazykov[ém] cit[u]“ či „živ[ém] jazykov[ém] cit[u]“¹¹¹. Ertl zde argumentoval podobně, jako se argumentovalo ve spolku *Svatobor*, kde bylo podle Palackého o „dobrých autorech“ ve smyslu jazykovém rovněž rozhodováno „prostým citem většiny vzdělanců v národu“¹¹² zatímco estetická kritéria v něm očividně nehrála významnější roli.

Ke konceptu dobrého, jazykově příkladného spisovatele nicméně patří, že i tento autor se dopouští jazykových chyb. Tohoto paradoxu si všímá už Jungmann, Ertl jej řeší konstatováním, že neexistují absolutně dobří spisovatelé, ale jen spisovatelé relativně dobří.¹¹³ Absolutně dobrý spisovatel je „pouhá fikce, abstraktní představa ve skutečnosti nikde neexistující, souhrn znaků získaných pozorováním a srovnáváním spisovatelů skutečně existujících“¹¹⁴. Tato abstraktní představa se utváří při četbě dobrých spisovatelů v paměti filologicky vzdělaného čtenáře,¹¹⁵ který svůj jazykový cit uplatňuje i při produkci textů. Tento abstraktní dobrý autor, v němž jsou „všichni [dobří autoři] dohromady a žádný zvlášť“¹¹⁶ na první pohled odpovídá Jungmannově statické představě stylizovaného Veleoslavina reprezentujícího svou dobu a ztělesňujícího stabilní vzor pro novou češtinu. Ertlova argumentace je ale ve skutečnosti jiná: vědeckější, dynamičtější, založená na empirii. Abstrakci, která probíhá v mysli školeného lingvisty, přirovnává k „práci statistického počítadla“¹¹⁷ které vyhodnocuje rozšíření, relativní stabilitu i proměnu určitého jevu. Relativní stabilitu a proměnu jazykových forem vysvětluje na příkladu infinitivu, kdy tvary neurčité na *-ti* jsou zprvu normální, zatímco tvary na *-t* jsou odchylkou, což se změnou proporce ve frekvenci přes mezistav dublety mění ve stav, kdy jsou tvary neurčité na

-t normální a tvary na *-ti* se stávají odchylkou.¹¹⁸ Rozdíl mezi absolutně a relativně dobrým autorem vidí Ertl v tom, že absolutně dobrý autor je jen „ideál“¹¹⁹ k němuž lze proniknout prostřednictvím shod dobrých autorů, zatímco (relativně) dobrý autor je takový autor, který se „představě absolutně dobrého autora blíží nejvíce“¹²⁰.

Na jiném místě Ertl absolutně dobrého autora charakterizuje ještě pregnantněji, když ho „v kostce“ vidí v „mluvnici“¹²¹. Tím se už propracovává k systémovému chápání jazyka. Podle Uhlířové se přitom v neostrém pojmu „duch jazyka“ dokonce rýsuje představa jazykového systému.¹²² To je možná, ale nejistá interpretace, protože „duch jazyka“ lze vidět rovněž v blízkosti národního ducha (Volksggeist) jako součást nikoli systémového, ale organického pojetí národního jazyka (Volkssprache) a těla (Volkskörper).

Přesnou odpověď na otázku, jak identifikovat „dobrého spisovatele“, nám přitom sám Ertl nedává. Prakticky se očividně opíral o literární kánon vyjednávaný v krátkých i podrobných literárních dějinách, příručkách, čítankách či učebnicích literatury, z nichž některé napsali členové předsednictva spolku *Svatobor* (Josef Jireček, Karel Tieftrunk) nebo ti, kteří jím byli oceněni (Václav Flajšhans, Jaroslav Vlček, Jan Jakubec), aniž vadilo, že ocenění zároveň zasedali v odborných komisích spolku rozdělujících výše zmíněná kanonizující ocenění.¹²³ Ertl byl s těmito autory, díly i kanonizační praxí *Svatoboru* dobře obeznámen. Podílel se na ní totiž i Ertlův mentor Jaroslav Vlček (1860–1930), který se v roce 1901 stal profesorem dějin české literatury na univerzitě v Praze. Ertl s ním sepsal *Stručné dějiny literatury české* (1909), které vyšly znovu pod titulem *Rukověť dějin české literatury* (1910), resp. *Rukověť českého jazyka a československého písemnictví* (1937), a *Čítanku pro vyšší třídy škol středních* (1910). Takto identifikovaní relativně dobří autoři fungují jako modeloví pisatelé ve smyslu Ammonově. Z těchto modelových pisatelů, vymezených v rámci *Svatoboru*, vzešel korpus textů, který se stal východiskem pro lexikografickou práci na moderním českém výkladovém slovníku. Metaforou mluvnické jako dobrého autora v kostce je tzv. absolutně dobrý autor, intuitivně dosažitelný v mysli filologicky poučeného uživatele jazyka, pro změnu východiskem gramatického kodexu.

¹⁰⁶ ERTL 2011, s. 94.

¹⁰⁷ ERTL 2011, s. 87.

¹⁰⁸ ERTL 2011, s. 94.

¹⁰⁹ ERTL 2011, s. 88.

¹¹⁰ ERTL 2011, s. 87.

¹¹¹ ERTL 2011, s. 90.

¹¹² ERTL 1912, s. 21.

¹¹³ ERTL 2011, s. 96.

¹¹⁴ ERTL 2011, s. 96.

¹¹⁵ ERTL 2011, s. 96.

¹¹⁶ ERTL 2011, s. 96.

¹¹⁷ ERTL 2011, s. 96.

¹¹⁸ ERTL 2011, s. 96.

¹¹⁹ ERTL 2011, s. 101.

¹²⁰ ERTL 2011, s. 98.

¹²¹ ERTL 2011, s. 110.

¹²² UHLÍŘOVÁ 2010, s. 25.

¹²³ K tomu detailně viz NEKULA 2017.

8. Závěr

Ve vymezeném rozsahu příspěvku bylo kulturní, na jazyk orientovanou kultivační praxi navazující na Jungmannovy představy možno načrtnout jen ve výběru a zkratce. Přesto snad na vybraných příkladech byla vidět kontinuita i proměna této praxe. Konstantou je v ní koncept „dobrého autora“ či „dobrého spisovatele“. Ti vytvářejí národní písemnictví bez omezení na literaturu krásnou a jsou východiskem i měřítkem spisovného jazyka. Při určení dobrého autora ex negativo dokonce estetická kritéria nehrají prakticky žádnou roli. Orientací *Svatoboru* na „dobré spisovatele“ současnosti se nicméně v korpusu spisovné češtiny posiluje role autorů nových na úkor autorů starých, kteří stáli ve středu pozornosti na počátku. V důrazu na současné autory na *Svatobor* navazuje nejen *Malice česká*, která tyto autory prosí o součinnost na *Brusech*, ale i Václav Ertl, pod jehož vedením se excerptce příkladů pro nový výkladový slovník zaměřila na dobré autory nové doby. A zatímco Jungmann, *Svatobor* či *Brusy Malice české* v (relativně) dobrém autorovi viděli konkrétního modelového pisatele, Ertl pracuje rovněž s abstraktním konceptem absolutně dobrého autora, jenž je mu personifikovanou mluvnicí v kostce a v němž se zobecňují konkrétní relativně dobří autoři, o něž se opírá či má opírat lexikální kodex. To Ertlovi dovoluje vyřešit paradox, že konkrétní (relativně) dobrý autor někdy užívá nesprávné jednotky nebo formy.

Spolu s kultivací „správnosti“ spisovné češtiny se ve spojení s tzv. dobrým autorem stává konstantou i potřeba její očisty od germanismů, jak je to možno vidět v *Napominateli*, *Brusech* či *Naší řeči*. Tato potřeba vychází z odchylky od jazykové normy sociokulturní, ukotvené v jazykových ideologiích, která se uplatňuje na všech jazykových rovinách. Ertl byl sice v tažení proti germanismům, jímž v rámci *Naší řeči* vynikl zvl. Jiří Haller (1896–1971), spíše zdrženlivý, puristický přístup k jazyku nicméně ukončilo až vystoupení *Pražského lingvistického kroužku*, který jazyk popisuje a terminologizuje nikoli jako organismus, ale jako stavbu či systém. *Kroužek* (antiněmecký) purismus programaticky odmítl Jakobsonovým článkem „O dnešním brusičství českém“ a nahradil ho funkčním přístupem k jazykové kultuře formulovaným ve sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura* (1932). Funkční koncept „normy“ zároveň opouští koncept relativně dobrého autora jako příslušníka exkluzivní skupiny filologicky reflektovaných uživatelů jazyka. Přejít k systémovému přístupu lze, ale není třeba vidět v absolutně dobrém autorovi. Funkčním pojetím jazykové kultury se totiž etabluje kvalitativně jiná kulturní, na jazyk orientovaná kultivační praxe. Ale to už je jiný příběh.

Odkaz na tři oblasti jazykového plánování a zúžení výkladu na plánování korpusové mělo ulehčit orientaci v kulturní, na jazyk orientované kultivační praxi Jungmannově i jeho pokračovatelů. I při plánování korpusovém jde nicméně o víc než o pouhý jazyk a jazykové normy v užším smyslu. Rozlišení různých typů jazykových norem ve smyslu teorie jazykového managementu v této souvislosti dovolilo ukázat, že společným jmenovatelem puristických intervencí do jazyka na různých jazykových rovinách je jazyková norma sociokulturní, ukotvená v jazykových ideologiích, jež českou národní identitu spojují se (správnou a čistou) češtinou, ať už obecně, nebo v souvislosti s jednotlivými aktéry, či jazykovými jevy. Rovněž nám teorie jazykového managementu umožnila vidět

komunikační a socioekonomickou podmíněnost úspěšné intervence do jazyka, čehož si je vědom Jungmann i zakladatelé a protagonisté spolků a institucí, které se věnují kulturní, na jazyk orientované kultivační praxi. Obecnějším smyslem tohoto příspěvku totiž bylo ukázat, jak se idea národa, ztotožněného Josefem Jungmannem s jazykem, v duchu Brubakerovy reflexe národních procesů – s přímým i nepřímým odkazem na Jungmanna – stává základem národních institucí a jejich (jazykových) praxí (jednojazyčnost či paralelní dvojjazykovost spolu s monolingvním habitem odmítajícím střídání a míšení kódů), v nichž se v národní dělbě práce konkretizuje a utváří (produkuje) český jazykový národ.

Prameny:

Archiv Akademie věd ČR, Fond Svatobor 32, karton č. 7, inv. č. 59.

Literatura:

AMMON 2005: AMMON, Ulrich. Standard und Variation: Norm, Autorität, Legitimation. In: EICHINGER, Ludwig – KALLMEYER, Werner (edd.). *Standardvariation. Wie viel Variation verträgt die deutsche Sprache?* Berlin, New York: De Gruyter, 2005, s. 28–40.

BERGER 2013: BERGER, Tilman. Purismus und Sprachtypologie. In: NEKULA, Marek – ŠÍCHOVÁ, Kateřina – VALDROVÁ, Jana (edd.). *Bilingualer Sprachvergleich und Typologie: Deutsch – Tschechisch*. Tübingen: Julius Groos, 2013, s. 299–319.

BOURDIEU 1993: BOURDIEU, Pierre. *The Field of Cultural Production*. Vydal R. Johnson. New York: Columbia UP, 1993.

BRUBAKER 1996: BRUBAKER, Rogers. *Nationalism Reframed: Nationhood and the Nation Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

COOPER 1989: COOPER, Robert L. *Language Planning and Social Change*. New York: Cambridge University press, 1989.

DEHRMANN – NEBRIG 2010: DEHRMANN, Mark-Georg – NEBRIG, Alexander (edd.). *Poeta philologus: Eine Schwellenfigur im 19. Jahrhundert*. Bern et al.: Peter Lang, 2010.

MASARYKŮV SLOVNÍK 1926: DVOŘÁČEK, Jan et al. (ed.). *Masarykův slovník naučný: Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí. Sv. 2*. Praha: Československý kompas, 1926.

EAGLETON 2001: EAGLETON, Terry. *Idea kultury*. Brno: Host, 2001.

ERTL 1910a: ERTL, Václav. *Rukověť dějin české literatury. Pro vyšší třídy škol středních*. Praha: Bursík & Kohout, 1910.

ERTL 1910b: ERTL, Václav. *Čítanka pro vyšší třídy škol středních – pro reálky. 1. díl, 5. třída*. Praha: Bursík & Kohout, 1910, 1922, 1925, 1928.

ERTL 1937: ERTL, Václav. *Rukověť českého jazyka a československého písemnictví*. Praha: Bursík & Kohout, 1937.

ERTL 2011: Ertl, Václav. *Dobří autor. Výbor z jazykovědného díla*. Vydal Jan Chromý. Praha: Akropolis, 2011.

ERTL – VLČEK 1909: ERTL, Václav – VLČEK, Jaroslav. *Stručné dějiny literatury české*. Praha: Císařský královský školní knihosklad, 1909, 1910.

- FLAJŠHANS 1901:** FLAJŠHANS, Václav. *Písemnictví české slovem i obrazem od nejdávnějších dob po naše časy*. Praha: Grosman a Svoboda, 1901.
- JELÍNEK 2000:** JELÍNEK, Milan. Der Purismus in der Entwicklung der tschechischen Sprache im 19. und 20. Jahrhundert. In: TROST, Klaus (ed.). *Deutsch-tschechische Sprachbeziehungen*. Regensburg: Roderer, 2000, s. 9–64.
- JELÍNEK 2007:** JELÍNEK, Milan. Purismus. In: PLESKALOVÁ, Jana – KRČMOVÁ, Marie et al. (edd.), *Kapitoly z české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, 2007, s. 540–573.
- JUNGMANN 1838:** JUNGMANN, Josef. *Slovník česko-německý*. 5 sv. Praha: Arcibiskupská tiskárna, u Josefy vdovy Fetterlové, řízením Václava Špinky, 1835–39.
- JUNGMANN 1843:** JUNGMANN, Josef. Napominatel. *Časopis českého Museum* 17, 1843, č. 3, s. [395]–414.
- JUNGMANN 1845:** JUNGMANN, Josef. *Slovesnost aneb Sbírká příkladů s krátkým pojednáním o slohu*. Praha: Kronberger a Řivnáč, 1845².
- JUNGMANN 1846:** JUNGMANN, Josef. *Slovesnost aneb Náuka o výmluvnosti básnické a řečnické se Sbírkou příkladů nevázané i vázané řeči*. Praha: Kronberger a Řivnáč, 1846³.
- JUNGMANN 1849:** JUNGMANN, Josef. *Historie literatury české aneb Soustavný přehled spisů českých s krátkou historií národu, osvícení a jazyka*. Praha: Komisi u Řivnáče, 1849².
- JUNGMANN 1918:** JUNGMANN, Josef. *Vybrané spisy původní i přeložené*. Vydal Karel Hikl. Praha: Vojtěch Hrách, 1918.
- JUNGMANN 1948:** JUNGMANN, Josef. *Boj o obrození národa: Výbor z díla*. Uspořádal Felix Vodička. Praha: Kosek, 1948.
- JUNGMANN 1973:** JUNGMANN, Josef. *Zápisky*. K vydání připravil Rudolf Havel. Praha: Odeon, 1973³.
- KIRKNESS 1998:** KIRKNESS, Alan. Das Phänomen des Purismus in der Geschichte des Deutschen. In: BESCH, Werner et al. (ed.). *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. Sv. 1. 2. Nově přepracované vydání. Berlin [aj.]: De Gruyter, 1998², s. 407–416.
- KROSKRITY 2004:** KROSKRITY, Paul V. Language ideologies. In: DURANTI, Alessandro (ed.). *A Companion to Linguistic Anthropology*. Malden, MA: Blackwell, 2004, s. 496–517.
- KOUPIL 2015:** KOUPIL, Ondřej. *Grammatykáři: gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Praha: Karolinum, 2015².
- NEKULA 2014:** NEKULA, Marek. Sprachideologie, Sprachplanung und Sprachpraxis im Schriftstellerverein Svatobor. In: EHLERS, Klaas-Hinrich – NEKULA, Marek et al. (edd.). *Sprache, Nation und Gesellschaft: Institutionalisierung und Alltagspraxis*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014, s. 13–32.
- NEKULA 2017:** NEKULA, Marek. *Smrt a zmrtyýchvstání národa: Sen o Slavíně v české literatuře a kultuře*. Praha: Karolinum, 2017.
- NEKULA 2021:** NEKULA, Marek. Language loyalty and language shift in Bohemia in the long 19th century based on the language biography of Friedrich (Bedřich) Smetana. *Language & History* 64, 2021, č. 2, s. 92–112.
- NEKVAPIL 2010:** NEKVAPIL, Jiří. O historii, teorii a modelech jazykového plánování. *Slovo a slovesnost* 71, 2010, č. 1, s. 53–73.
- NEUSTUPNÝ 1989:** NEUSTUPNÝ, Jiří V. Language purism as a type of language correction. In: JERNUDD, Björn H. – SHAPIRO, Michael (edd.). *The Politics of Language Purism*. Berlin: De Gruyter, 1989, s. 211–224.
- OTTŮV SLOVNÍK 1896:** OTTO, Jan et al. (ed.). *Ottův slovník naučný*. Sv. 10. Praha: J. Otto, 1896.
- PALACKÝ 1837:** [PALACKÝ, František.] Český kazimluv. *Časopis českého Museum* 11, č. 1, s. 111–114.
- RAMPTON, 1995:** RAMPTON, Ben. Language crossing and the problematisation of ethnicity and socialisation. In: *Pragmatics* 5, č. 4, s. 485–513.
- RIEGRŮV SLOVNÍK 1863:** RIEGER, František Ladislav et al. (ed.). *Slovník naučný*. Sv. 3: F – Chyžice. Praha: Nakladatelství I. L. Kober, 1863.
- SAK 2007:** SAK, Robert. *Josef Jungmann. Život obrozence*. Praha: Vyšehrad, 2007.
- SEDLÁČEK 1993:** SEDLÁČEK, Miloslav. 150 let Jungmannova Napominatele. *Naše řeč* 76, 1993, č. 5, s. 251–258.
- SVATOBOR 1912:** *Památník Svatobora 1862–1912*. Zpráva výroční za rok 1911. Praha: Svatobor, 1912.
- ŠEVČÍK 1974/5:** ŠEVČÍK, Oldřich. Český jazykový purismus z hlediska funkční teorie spisovného jazyka. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* 23–24, 1974/5, č. A 22–23, s. [49]–58.
- THOMAS 1991:** THOMAS, George. *Linguistic Purism*. London, New York: Pearson Education, 1991.
- TIEFTRUNK 1874:** TIEFTRUNK, Karel. *Historie literatury české*. Praha: J. Grégr a F. Dattl, 1874, 1880², 1885³.
- TIEFTRUNK 1877:** TIEFTRUNK, Karel. Úvod. In: *Brus jazyka českého*. Komise širším sborem Matice české zřízená. Praha: Theodor Mourek, 1877, s. iii–xiii.
- TIEFTRUNK 1881:** TIEFTRUNK, Karel. *Dějiny Matice české*. Praha: Matice česká, 1881.
- UHLÍŘOVÁ 2012:** UHLÍŘOVÁ, Ludmila. Kancelář Slovníku jazyka českého a Naše řeč: osobnosti, souvislosti. In: ČMEJRKOVÁ, Světlá – HOFFMANNOVÁ, Jana – KLÍMOVÁ, Jana (edd.). *Čeština v pohledu synchronním a diachronním*. Praha: Karolinum, 2012, s. 21–26.
- UHLÍŘOVÁ 2017:** UHLÍŘOVÁ, Ludmila: Naše řeč. In: KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (edd.) *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné online: https://www.czechency.org/slovník/NAŠE_ŘEČ [Cit. 11. 7. 2024]
- ZELENÝ 1873/4:** ZELENÝ, Václav. *Život Josefa Jungmanna*. Sv. 1–2 a sv. 3. Praha: Matice česká & J. B. Pichl, 1873, 1874.
- ZVÁNOVEC 2021:** ZVÁNOVEC, Mikuláš. *Der nationale Schulkampf in Böhmen: Schulvereine als Akteure der nationalen Differenzierung (1880–1918)*. Berlin: De Gruyter Oldenbourg, 2021.

Marek Nekula
 Universität Regensburg
 Bohemicum – Center for Czech Studies
 93049 Regensburg